

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΡΠΟΥΖΟΣ

ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μια Στοχαστική διερεύνηση των σχέσεων της
Κινέζικης σκέψης με τη Δυτική Φιλοσοφία

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΚΕΨΗΣ

Σειρά: "Ο Κόσμος της Σοφίας, Τόμος 1ος"

Τα δοκίμια που ακολουθούν αποτελούν μια σειρά μαθημάτων που παρέδωσε ο συγγραφέας στο “Εργαστήριο Σκέψης”, τον Χειμώνα του 2015 στην Αθήνα. Ευχαριστούμε τον συγγραφέα για την παραχώρηση των κειμένων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ (Κλαούζεβιτς – Σουν Τζου)

ΑΠΟ ΤΟ ΙΔΕΑΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΤΟ “ΠΕΔΙΟ” ΚΑΙ ΤΟ “ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗΣ”

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ (ΣΚΟΠΟΣ)

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΒΟΥΔΙΣΤΙΚΟ ΖΕΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Υπέρτατη κατηγορία της Κινέζικης Σκέψης είναι η Τάξη ή η Ολότητα. Εμβληματικό Σύμβολο της Ολότητας είναι το Τάο. Το Εμβληματικό Σύμβολο δεν απεικονίζει απλώς τον Φυσικό Κόσμο, αλλά συνιστά την δύναμη που τον εμψυχώνει και τον οργανώνει. Η Κινέζικη σκέψη αρνήθηκε την μεταφυσική διάκριση του Λόγου και του Κόσμου, ο Λόγος και ο Κόσμος κατοπτρίζονται, το Ταό είναι το αόρατο κέντρο αυτής της σχέσης. Ακριβώς γι' αυτό είναι μια Σκέψη εξίσου “συμπαντική” όσο και “ανθρωπιστική”.

Το Τάο δεν συνιστά την παράσταση μιας μνημειακής ή υπερφυσικής ή υπεραισθητής οντότητας, η οποία όπως στην αποφατική θεολογία της χριστιανικής μεταφυσικής, εκφράζεται μόνο με αρνητικές μορφές. Το Τάο συντήκεται με τον κόσμο, με το είναι των πραγμάτων που συνεχώς συν-βαίνουν, δίχως να κατατείνει σ' ένα τέλος, είτε με την έννοια της χρονικής κατάληξης είτε με την έννοια του σκοπού. Ο θεμελιακός τόπος της κινέζικης σκέψης δεν είναι τι Είναι, όπως στη Δυτική φιλοσοφία, αλλά ο δρόμος (Τάο). Στον Δρόμο απουσιάζει κάθε μονιμότητα του Είναι και της ουσίας, κάθε δυνατότητα να εντοπιστούν ίχνη της πορείας και βέβαια αποκλείεται η τελεολογική θεώρηση του Είναι και η γραμμική αντίληψη του χρόνου.

Ο Δρόμος δεν μπορεί να υφίσταται, να ενίσταται ή να καθίσταται, έτσι απουσιάζει κάθε δυνατότητα υποστασιακής κλειστότητας και παγίωσης των οντοτήτων. Ο δρόμος είναι διάβαση και όχι κατοίκηση, απ-ουσία και όχι ίχνος, κενότητα και όχι νόημα, άνοιγμα

και όχι κατεύθυνση προς έναν σκοπό. Ο διαβάτης δεν κατοικεί πουθενά, διαβαίνει μέσω του μη είναι, της κενότητας, με αυτή την έννοια είναι δίχως εγώ, ανώνυμος και απών. Ο δρόμος είναι ο τόπος της απ- ουσίας και ο διαβάτης, δίχως εγώ, δίχως εαυτό, δίχως όνομα, δεν προσκολλάται σε τίποτα, ά- τοπος, μόνιμα καθ' οδόν. Ο διαβάτης δεν αφήνει ίχνη επειδή συμπορεύεται με το διάβα των πραγμάτων. Το Τάο δεν είναι υπερβατικό Υποκείμενο που αυτοπροσδιορίζεται, ούτε μια μυστηριακή μεταφυσική οντότητα που “κατοικεί” στο επέκεινα των κοσμικών φαινομένων. Το Τάο είναι η Ολότητα της σχέσης των αντιθέτων, η Ολότητα, αόρατη ως τέτοια, μετέχει στα αντίθετα και διέπει το “βίο” τους.

Η Κινέζικη Σκέψη συλλαμβάνει τις αντιτιθέμενες δυνάμεις της Φύσης (Γίν και το Γιάνγκ), το Γίν και το Γιάνγκ αποτελούν εμβληματικά σύμβολα που επιτελούν την λειτουργία της ταξινόμησης και της εμψύχωσης του συνόλου των αντιθετικών πλευρών της Κοσμικής Τάξης (Ταό). Το Γίν και το Γιάνγκ συνδέονται αρμονικά και διέπουν τη ζωή του κόσμου και του πνεύματος. Η Κινέζικη Σκέψη διέπεται απόλυτα από τις ιδέες της Τάξης, του Συνόλου και του Ρυθμού στην αμοιβαία σχέση τους.

Το γιάνγκ είναι το άρτιο ή το αρσενικό, το ζεστό και το φωτεινό και το γιν, το λειψό ή το θηλυκό, το κρύο και το σκοτεινό. Αυτές οι δύο αντιτιθέμενες, αλλά συμπληρωματικές δυνάμεις αποκαλύπτουν το Ρυθμό του Κοσμικού Γίγνεσθαι (γι), ρυθμού που είναι ταυτόχρονα κοσμικός, κοινωνικός, πολιτικός και που αποτελεί την ουσία του Ταό, της “Οδού”. Το Τάο ρυθμίζει το ρυθμό του κοσμικού γίγνεσθαι και την εναλασσόμενη εκδήλωσή του (Γίν-Γιάνγκ), δεν συνιστά όμως υπερβατική αρχή που δημιουργεί τα όντα. Το Τάο κάνει τα

όντα να είναι, δίχως το ίδιο να είναι ον. Το Ταό «είναι» οι μεταμορφώσεις των αντιθέτων.

Το Γίν και το Γιάνγκ δεν είναι αντιτίθενται όπως το Είναι και το μη Είναι στην Δυτική Μεταφυσική, ούτε θεωρούνται αντιφατικά, όπως δύο γένη (κλάσεις) στην τυπική λογική της Δύσης. Το Γίν και το Γιάνγκ όχι μόνο δεν αντιφάσκουν, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοτελειοποιούνται στη φύση και τη σκέψη. Σε αντίθεση με την οντολογική αρχή της μη αντίφασης που δεσπάζει στην σκέψη του Δυτικού πνεύματος και καθορίζει ιστορικά την δραστηριότητά του, η Κινέζικη σκέψη αποδίδει στην αρχή της αρμονίας των αντιθέτων και των αντιφατικών τη λειτουργία του ρυθμιστή της κοσμικής και πνευματικής δραστηριότητας. Η Τάξη (Τάο), η οποία διέπει τη σκέψη και τη δράση αποτελεί σύνολο από αντιθέσεις, αλλά αποκλείει τη δυνατότητα αντιθέτων με την σχετική ή απόλυτη αξία της έννοιας.

Σ' αυτό το σημείο η “στοιχειώδη διαλεκτική” της Αρχαίας Κίνας συναντά την Χεγκελιανή υπερβατική διαλεκτική. Το Γίν και το Γιάνγκ δεν είναι αντιτίθενται όπως το Είναι και το μη Είναι στην Δυτική Μεταφυσική, ούτε θεωρούνται αντιφατικά, όπως δύο γένη (κλάσεις) στην τυπική λογική της Δύσης. Το Γίν και το Γιάνγκ όχι μόνο δεν αντιφάσκουν, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοτελειοποιούνται στη φύση και τη σκέψη. Σε αντίθεση με την οντολογική αρχή της μη αντίφασης που δεσπάζει στη σκέψη του Δυτικού πνεύματος και καθορίζει ιστορικά την δραστηριότητά του, η Κινέζικη σκέψη αποδίδει στην αρχή της αρμονίας των αντιθέτων τη λειτουργία του ρυθμιστή της κοσμικής και πνευματικής δραστηριότητας. Η Τάξη (Τάο), η οποία κυβερνάει τη σκέψη και τη δράση αποτελεί σύνολο από αντιθέσεις, αλλά αποκλείει τη

δυνατότητα αντιθέτων με την σχετική ή απόλυτη αξία της έννοιας. Δεν υπάρχει λόγος να συγκροτηθούν διακεκριμένες κατηγορίες, γένη και είδη, η Τάξη πραγματώνεται μέσω των εμβληματικών συμβόλων που έχουν αξία δραστικών επικεφαλίδων.

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ιστορική Αναδρομή

Η ιδεοθεωρία του Πλάτωνα σηματοδοτεί τη μεταμόρφωση της προσωκρατικής αντίληψης για το Είναι. Η Παρμενίδεια ταυτότητα Είναι=Φύση, μεταλλάσσεται από τον Πλάτωνα, ο οποίος ερμηνεύει τη Φύση ως Ιδέα και έτσι το Είναι εξισώνεται με την Ιδέα. Από αυτή την εξίσωση συνεπάγεται μια διάκριση μεταξύ της *Ιδέας*, η οποία εκλαμβάνεται, από τη μια ως “τί εστί”, δηλαδή αυτό που ένα πράγμα *είναι*, η *ουσία* του και από την άλλη, ως “ότι εστί”, δηλαδή ότι ένα πράγμα *υπάρχει*. Η διάκριση αυτή είναι σημαντική για τη μετέπειτα διάκριση μεταξύ “ουσίας” (essentia) και “ύπαρξης” (existential) που παρουσιάστηκε στους σχολαστικούς θεολόγους του Μεσαίωνα και τους φιλοσόφους του 17ου αιώνα. Υπόσταση θεωρήθηκε αυτό που υπάρχει από μόνο του ή έχει ανεξάρτητη ύπαρξη. Αυτό το εννοιακό πλέγμα - η υπόσταση ως υποκείμενο που είναι ανθεκτικό σε αλλαγές, η υπόσταση ως ουσία, ως υποκείμενο στο οποίο αποδίδεται ένα κατηγορούμενο - είχε διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό τα κυρίαρχα παραδείγματα σκέψης του 16ου και 17ου αιώνα. “Στον Λόγο για τη Μεταφυσική”, ο Leibnitz, ξεκινά τις έρευνές του με την παρατήρηση ότι “όταν

αρκετά κατηγορούμενα αποδίδονται σε ένα και το αυτό υποκείμενο και αυτό το υποκείμενο δεν αποδίδεται ως κατηγορούμενο σε κανένα άλλο, τότε το υποκείμενο αυτό καλείται τομική υπόσταση” (GP IV 432 P 18).

Ο Descartes στις “Αρχές της Φιλοσοφίας”: Με τον όρο υπόσταση μπορούμε να καταλάβουμε μόνο το πράγμα εκείνο που υπάρχει με τρόπο τέτοιο, ώστε να μην εξαρτάται από κανένα άλλο πράγμα όσον αφορά την ύπαρξή του” (Αρχές 1, 51). Σ’ ένα άλλο σημείο υποστηρίζει “η έννοια της υπόστασης είναι αυτό ακριβώς ότι μπορεί να υπάρχει από μόνη της, δίχως τη βοήθεια άλλης υπόστασης” (AT VII 226 CSM P.159). Αυτή η έννοια της αυτόνομης ύπαρξης και της αυτόνομης λειτουργίας της υπόστασης, παίζει αποφασιστικό ρόλο στη θεωρία του Spinoza για την υπόσταση καθώς και στην κατασκευή της μονιστικής θεωρίας του για την πραγματικότητα. Έτσι η υπόσταση για τον spinoza δεν μπορεί να εξαρτάται αιτιακά από κάτι άλλο, αλλά πρέπει να είναι *causa sui* - αυτοαίτιο - (Ηθική I πρόταση 6 και 7). Στον Kant η έννοια της υπόστασης αντιστοιχίζεται με τη μονιμότητα των όντων και είναι αυτή που μας βοηθά να καταλάβουμε ότι τα όντα δεν εξαφανίζονται, αλλά χαρακτηρίζονται από διάρκεια. Η έννοια της υπόστασης μας οδηγεί στην εμπειρία των αισθητών όντων και αυτό γιατί μέσω της υπόστασης κατορθώνουμε να καταλάβουμε και να βιώσουμε τις μεταβολές.

Η έννοια του είδους, της Ιδεατής μορφής, την οποία εισηγήθηκε η Πλατωνική φιλοσοφία, εγκαθίδρυσε την κυριαρχία της σκέψης του αφηρημένου (ιδεατού) προτύπου. Το “αιώνιο” πρότυπο από το οποίο εμπνέεται η Θεϊκή δράση είναι τα “όντως όντα”, οι άχρονες ιδέες. Μοντέλο των άχρονων ιδεών αποτελούν οι άχρονες και

αιώνιες μαθηματικές οντότητες που είναι καθορισμένες και ανεξάρτητες από τη δυνατότητα και τον τρόπο γνώσης τους. Τα αντικείμενα χρήσης της συγκεκριμένης μαθηματικής πρακτικής, δηλαδή ένα θεώρημα ή οι αληθείς μαθηματικές προτάσεις, περιγράφουν τις άχρονες και αιώνιες μαθηματικές αλήθειες και τις δομικές σχέσεις τους. Οι αληθείς μαθηματικές προτάσεις είναι για τον Πλάτωνα αληθείς από τη φύση τους, δηλαδή αναγκαίες προτάσεις. Αναγκαίες γιατί εφόσον αναφέρονται σε πραγματικές δομικές σχέσεις του σύμπαντος των υπερβατικών ιδεών, δεν θα μπορούσαν να είναι ψευδείς. Αυτή η αναγκαιότητα στην απόδοση αληθοτιμής, η οποία διέπει τις αληθείς μαθηματικές προτάσεις, διαφορίζεται από τις προτάσεις που έχουν ενδεχομενικό χαρακτήρα και στις οποίες δεν μπορούν να αποδοθούν, με βεβαιότητα, τιμές αληθείας. Αυτή η διάκριση, αναγκαίων και ενδεχομενικών προτάσεων, αποδεικνύει ότι ο Πλατωνικός κόσμος των Ιδεών χαρακτηρίζεται από αχρονικότητα, ακρίβεια και ανεξαρτησία του γνωστικού αντικειμένου από τον γνώστη του. Αυτή η διάκριση αναπαράγει την οντολογική διχοτόμηση του αιώνιου και αναγκαίου Είναι και του εφήμερου, αβέβαιου και ενδεχομενικού γίνεσθαι. Αν βαθύνουμε τον συλλογισμό μας, θα αναδείξουμε και μια άλλη διάκριση, τη διάκριση του πραγματικού κόσμου και της ανθρώπινης ιστορίας, η οποία έχει τον χαρακτήρα της (ενδεχομενικότητας) φαινομενικότητας.

Ο Δυτικός τρόπος σκέψης μπορεί να συνοψιστεί στο εξής: Για όλα τα θέματα, σχεδιάζουμε ένα πρότυπο στο νου μας, μια ιδεατή μορφή για το “πραγματικό” θέμα που μας ενδιαφέρει, το οποίο θέτουμε ως στόχο, Το πρότυπο τίθεται ως στόχος, επιλέγονται τα μέσα για την πραγμάτωσή του και στη συνέχεια ενεργούμε

σύμφωνα μ' αυτό το σχέδιο, με βάση αυτό το στόχο. Πρώτα διαμορφώνεται το πρότυπο, *κατόπιν* το πρότυπο πρέπει να εφαρμοστεί. Έτσι για Δυτική σέψη απαιτείται η συνδρομή δύο ανθρώπινων ικανοτήτων: της *νόησης*, που σύμφωνα με τον Πλάτωνα «συλλαμβάνει το άριστο», το πρότυπο και δεύτερον, της *θέλησης*, η οποία πραγματώνει το πρότυπο στην πράξη. Το κατεξοχήν πρότυπο σκέψης στην Δυτική παράδοση, από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι τις ημέρες μας είναι τα μαθηματικά και η γεωμετρία. Από την Αναγέννηση, κυρίως, τον 17^ο αιώνα, τα μαθηματικά γίνονται η γλώσσα που περιγράφει τα φαινόμενα της φύσης και της ζωής.

Η τεχνο-επιστημονική εξέλιξη που παρατηρείται στη Δύση οφείλεται στην λογική και την εφαρμογή του ιδεατού προτύπου, το οποίο εκφράζεται με μαθηματικό τρόπο. Κανένας δεν μπορεί να εξηγήσει για ποιο λόγο τα φαινόμενα της φύσης μπορούν να περιγραφούν χρησιμοποιώντας μαθηματικές κατασκευές και μαθηματικούς συλλογισμούς που αποδεικνύονται στην πρακτική εφαρμογή τους ιδιαίτερα γόνιμοι και αποτελεσματικοί. Η δυνατότητα εφαρμογής των μαθηματικών στη φύση γέννησε τη κλασική μηχανική φυσική, η οποία με τη σειρά της παρήγαγε μια ατελείωτη σειρά τεχνικών ανακαλύψεων και εφευρέσεων που μεταμόρφωσαν τον πλανήτη.

Ο Γαλιλαίος σημειώνει ότι το σύμπαν “είναι ένα απέραντο βιβλίο που είναι μονίμως ανοιχτό μπροστά στα μάτια μας” και το οποίο δεν θα μπορέσουμε να το κατανοήσουμε εάν “δεν μάθουμε τη γλώσσα και το αλφάβητο στα οποία είναι γραμμένο”. Η γλώσσα και το αλφάβητο που είναι γραμμένο το βιβλίο της φύσης “είναι γραμμένο σε μαθηματική γλώσσα και το αλφάβητό του απαρτίζεται

από τρίγωνα, κύκλους και άλλα γεωμετρικά σχήματα”. Ποια είναι η προθετικότητα αυτού του πνεύματος και σε τι αποβλέπει; Τι θα καταφέρουμε αν διαβάσουμε το μεγάλο βιβλίο του κόσμου που είναι γραμμένο σε μαθηματική γλώσσα; Την απάντηση μας την δίνει ο Καρτέσιος στην εισαγωγή του βιβλίου του “Περί μεθόδου”: “άρχων και κήττωρ της φύσεως”.

Ποια είναι όμως η σχέση της νοησιαρχικής σύλληψης του κόσμου μέσω των ιδεατών προτύπων και της εφαρμογής τους στο πεδίο της ζωντανής εμπειρίας; Με άλλα λόγια ποιά είναι η σχέση της θεωρίας με την πράξη; Αντιστοιχίζονται ή διαφοροποιούνται; Ας εξετάσουμε περιεκτικά την Αρχαιοελληνική θεώρηση του θέματος. Ενώ ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας ταύτιζαν το Λόγο με την αρετή, ο Αριστοτέλης ανέδειξε τη διαφορά τους. Ο Αριστοτέλης διέκρινε την ηθική γνώση από τη θεωρητική γνώση της επιστήμης, τη φρόνηση από την ακρίβεια, τη σοφία από το Λόγο και τη λογική. Αν η θεωρητική γνώση της επιστήμης και το ιδεώδες της τα μαθηματικά αποβλέπουν στην ανακάλυψη των κανονικότητων που διέπουν τον φυσικό κόσμο και στην απόδειξη των αιώνιων και αμετάβλητων φυσικών νόμων που τον δομούν, η ηθική γνώση, η γνώση της ανθρώπινης πράξης, δίχως να στερείται κανονικότητας, τελεί πάντοτε σε καθεστώς μεταβολής. Οι άνθρωποι, πράγματι, θέτουν σκοπούς και επιλέγουν μέσα για την πραγματοποίησή τους. Όμως το ζήτημα έγκειται ότι δεν έχουν εκ των προτέρων συνείδηση των ορθών μέσων που απαιτούνται για την επίτευξη ενός σκοπού και αυτό γιατί οι σκοποί δεν δίνονται με απόλυτα καθορισμένη μορφή. Άλλωστε κατά τη διαδικασία επίτευξης των σκοπών καινούργια και έκτακτα στοιχεία ανακύπτουν από την ανθρώπινη πράξη και επιβάλλουν διαφορετικά μέσα ή διαφορετική

χρήση των μέσων που είχαν επιλεγεί αρχικά για την πραγματοποίηση των σκοπών. Έτσι η ηθική γνώση των σκοπών και η ηθικών γνώση των μέσων δεν ταυτίζονται, χωρίς βέβαια και διακρίνονται. Η ηθική γνώση συσσωρεύει γνώση και πείρα από την ιστορία της κοινωνικής πράξης, όμως δεν μπορεί να χρησιμοποιεί έτοιμες γνώσεις και λύσεις για την κάθε κατάσταση. Κάθε κατάσταση είναι ιδιαίτερη και απαιτεί μια διαφορετική στάση και διαφορετικές αποφάσεις. Το άτομο σταθμίζει συνεχώς τα μέσα που μετέρχεται για να επιτύχει έναν σκοπό, ανάλογα με τη “φύση” του σκοπού καθορίζεται και το μέσο που ενδέχεται να επιτελέσει πιο αποτελεσματικά τον προσδοκώμενο σκοπό.

Συνοψίζοντας: Η Δυτική Ιστορία θεμελίωσε τη σκέψη της στο Υπερβατικό Υποκείμενο. Στην αρχαιοελληνική παράδοση και στον Χριστιανικό Μεσαίωνα το Υποκείμενο είναι Αντικειμενικό (Φύση και Θεός). Από την Αναγέννηση και μέχρι την εποχή μας συντελείται μια μεταστροφή στον Δυτικό Πολιτισμό και στο Πνεύμα του, Αντικειμενικό πλέον θεωρείται το Υποκειμενικό Εγώ της Ενσυνείδητης Ορθολογικότητας. Από το *ego cogito* του Καρτέσιου και μετά η Δυτική σκέψη στοχάζεται σε σχέση με το Εγώ-Υποκείμενο.

Το Ιδεατό Πρότυπο τίθεται ως Σκοπός και αναζητώνται τα Μέσα για την επίτευξή του. Στον Πλάτωνα το Ιδεατό πρότυπο μπορούμε να το προσπελάσουμε γνωστικά μέσω της αφαιρετικής νόησης και σκοπός αυτής της διαδικασίας είναι ο Αγαθός Βίος. Στην χριστιανική θεολογία ως ιδεατό πρότυπο τίθεται ο Λόγος του Θεού τον οποίο μπορούμε να τον προσπελάσουμε μέσω της πίστης που αποκαλύπτει τον Λόγο του και όχι με την αφαιρετική νόηση. Στους σύγχρονους το ιδεατό πρότυπο το σχεδιάζει ο ενσυνείδητος και

ορθολογικός νους της ανθρώπινης υποκειμενικότητας και τα μέσα για να το επιτύχει είναι ο Λόγος του Υπερβατολογικού Εγώ. Και στις τρεις παραδόσεις της Δύσης (Αρχαιοελληνική – Χριστιανική - Σύγχρονη) το ιδεατό πρότυπο και η σχέση μέσων και σκοπών καθόρισε το ποιόν της πράξης, η οποία αποτελεί το φυσικό επακόλουθο αυτής της σχέσης. Η διαφορά είναι ότι στην αρχαιοελληνική και τη χριστιανική παράδοση το ιδεατό πρότυπο επειδή ήταν Αντικειμενικό (Ένθεη Φύση – Θεός) καθόριζε την πράξη. Σκοπός της θεωρίας ήταν να εναρμονίσει την πράξη στις αρχές του (Αντικειμενικού) ιδεατού προτύπου. Σε αντίθεση στους Σύγχρονους καιρούς το (Υποκειμενικό) ιδεατό πρότυπο καταστρώνεται από το ορθολογικό Εγώ που ενσυνείδητα το θέτει σε εφαρμογή στην πράξη. Έτσι η πράξη προσαρμόζεται στα σχήματα που θέτουν τα νοητικά πρότυπα του Υποκειμενικού Εγώ.

Και στις τρεις παραδόσεις πέραν της νόησης που γνωρίζει, απαιτείται και η βούληση, η βούληση ως δύναμη επιβολής αυτού που η νόηση γνωρίζει. Στις δύο παραδόσεις (Αρχαιοελληνική – Χριστιανική) η βούληση είναι βούληση αποδοχής των αρχών του Αντικειμενικού Ιδεατού προτύπου, είναι μια βούληση που δέχεται, κυρίως. Σε αντίθεση, στη Σύγχρονη εποχή η βούληση δρα στον φυσικό κόσμο και επιχειρεί να εκπορθήσει την αντιστεκόμενη ύλη, σύμφωνα με τη γνώση που την τροφοδοτεί η νόηση του Ανθρώπινου Εγώ. Ενώ όμως η γνώση της νόησης είναι πεπερασμένη, σύμφωνα με τον Καρτέσιο, και μπορεί να εξαπατήσει τον άνθρωπο, η δύναμη της βούλησης, όπως εκείνη του Θεού είναι άπειρη. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο άνθρωπος θα πρέπει να εμπιστευθεί τη βούληση και να θεμελιώσει τα σχέδια του στην ενέργειά της. Έτσι σταδιακά η νόηση υποτάσσεται στη

βούληση, προσκτάται βουλιарχικό χαρακτήρα. Η ανθρωποκεντρική έπαρση και αλλαζονία, η *ύβρις* έναντι του κόσμου, κυριεύει τον κοινωνικό και φυσικό κόσμο και οδηγεί στα σημερινά αδιέξοδα.

Ενώ όμως η Δυτική σκέψη στοχάζεται με οντολογικό άξονα αναφοράς το Εγώ της Ανθρώπινης Υποκειμενικότητας αδυνατεί να συλλάβει την αυτοδύναμη εκδήλωση των διαδικασιών (φυσικών, ψυχικών, νοητικών, κοινωνικών), στις οποίες η Κινέζικη σκέψη εστίαζε. Από την άλλη όμως επειδή η Δυτική σκέψη εστίασε στο Εγώ-Υποκείμενο ανέδειξε το αντίθετο της αυτοδύναμης εκδήλωσης των διαδικασιών, ανέδειξε δηλαδή την *ελευθερία*. Η ανθρώπινη βούληση δρα και δρώντας παράγει καταστάσεις που αλλάζουν τον φυσικό κόσμο, αλλά και τη φύση του ανθρώπου. Η ανθρώπινη πράξη αναδημιουργεί τον κόσμο της εμπειρίας παράγοντας καινοτόμες καταστάσεις.

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Από το Ιδεατό πρότυπο στο “πεδίο” και το “δυναμικό της περίστασης”

Η Κινέζικη Σκέψη δεν διανοήθηκε ότι τα μαθηματικά μπορούν να αποτελέσουν μια γλώσσα ικανή να περιγράψει τα φαινόμενα της φύσης και της ζωής, δεν συνέλαβαν την ιδέα ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο χρησιμοποιώντας εξισώσεις. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο Κινέζικος πολιτισμός δεν παρήγαγε μαθηματική σκέψη και μαθηματική λογική, ως αλγοριθμικής φύσης μετασχηματισμούς που λειτουργούν σ’ ένα συγκεκριμένο πεδίο. Η

Κινέζικη σκέψη στοχάζεται όχι με βάση ένα ιδεατό πρότυπο και της λογικής των μέσων για την πραγματοποίησή του, αλλά με βάση την κατανόηση των συγκεκριμένων περιστάσεων, την αξιολόγηση δηλαδή του δυναμικού των περιστάσεων και την λογική των ροπών που αναπτύσσουν οι ρευστές και αδιάκοπα μεταβαλλόμενες περιστάσεις. Οι περιστάσεις αποτελούν πάντα το προϊόν μιας διπολικής, αμοιβαίας και συνεπώς διαδραστικής σχέσης ανάμεσα σε δύο αντίθετες καταστάσεις (το Γιν και το Γιανγκ εμπλέκονται σε όλες τις συνθήκες). Το πεδίο που αποκαλύπτεται ότι η μεταφυσική - ιδεαλιστική σκέψη, η σκέψη του υπερβατικού προτύπου, δεν αντιστοιχίζεται με την πράξη είναι ο πόλεμος. Η πράξη του πολέμου αποκλίνει από τον στρατηγικό σχεδιασμό για τις πολεμικές επιχειρήσεις, ο πόλεμος δεν εκτυλίσσεται ποτέ όπως το ιδεατό πρότυπο είχε προβλέψει κατά τον σχεδιασμό του. Άλλωστε και ο Γερμανός θεωρητικός του πολέμου, Κλαούζεβιτς, αναγνώριζε ότι το βιβλίο του “Περί του Πολέμου” δεν προτείνει μια θεωρία της στρατηγικής, αλλά προσφέρεται στον στρατηγό και τον κάθε ενδιαφερόμενο για την “προσωπική του παιδεία και καλλιέργεια”. Ο Κλαούζεβιτς υποστήριζε ότι μπορούμε να διαμορφώσουμε ένα πρότυπο δράσης μόνο στο στοιχειώδες επίπεδο της στρατιωτικής ιεραρχίας. Για παράδειγμα, ένας στρατιώτης υλοποιεί ένα πρότυπο που έχει σχεδιαστεί από την ιεραρχία του στρατεύματος. Το πώς θα κρατά το όπλο, το πώς το σηκώνει και το χρησιμοποιεί κατά την μάχη αποτελεί εκτέλεση οδηγιών που προβλέπονται από το σχέδιο εκπαίδευσης και το σχέδιο μάχης. Όσο όμως ανερχόμαστε στη στρατιωτική ιεραρχία τόσο λιγότερο πρέπει να εμπιστευόμαστε τα νοητικά σχήματα και τα ιδεατά πρότυπα κατά τη διάρκεια της μάχης. Στην κορυφή της στρατιωτικής ιεραρχίας μπορούμε να

ελπίζουμε και να προσδοκούμε σε μια “έκλαμψη της ιδιοφυΐας”, δηλαδή σε μια ακαριαία έλαμψη ψυχικής αντίδρασης, όπου συλλαμβάνονται εννοιακά οι εσωτερικές απαιτήσεις της περίπτωσης και όπου όλα τα σχέδια και τα σχήματα παραμερίζονται. Ο Κλαούζεβιτς υπαινίσσεται ότι η ορθολογική διάνοια δεν μπορεί να συλλάβει τη πολύπλοκη δυναμική των περιστάσεων, την αδιάκοπη μεταβλητότητά τους και έτσι επικαλείται τη φαντασία, την έμπνευση, τον αυτοσχεδιασμό. Άλλωστε η ορθολογική διάνοια καταστρώνει τα σχέδια με γνώμονα την προηγούμενη εμπειρία, αυτό δείχνει την προκατάληψη της Ιδεαλιστικής σκέψης, η οποία θεμελιώνεται στην μεταφυσική παράσταση ότι ο κόσμος διέπεται από αναγκαιότητα. Ότι έχει παρατηρηθεί στο παρελθόν, οι κανονικότητες που διέπουν τον κόσμο και τα φαινόμενα, θα επαναληφθούν ίδια και απaráλλακτα και στο μέλλον. Αρνείται δηλαδή την ενδεχομενικότητα, το έκτακτο το τυχαίο, το εμβόλιμο στοιχείο.

Το ερώτημα που εγείρεται είναι αν το γεγονός ότι ο πόλεμος που ματαιώνει τα ιδεατά σχήματα που σχεδιάζονται ταυτόχρονα στερείται λογικής συνοχής; Η Κινέζικη στρατηγική σκέψη στερείται λογικής συνοχής και εδράζεται σε ριζικά διαφορετική αντίληψη για τον πόλεμο; Η Κινέζικη στρατηγική σκέψη δεν αναγνωρίζει στον πόλεμο τη διάκριση σχεδίου και εφαρμογής και αυτό γιατί η Κινέζικη σκέψη δεν αναγνωρίζει τη μεταφυσική αντίθεση Θεωρίας και Πράξης. Οι κεντρικές έννοιες της Κινέζικης στρατηγικής σκέψης είναι το “πεδίο” και το “δυναμικό της κατάστασης”. Ο Κινέζος στρατηγός δεν εφορμάται από κάποιο ιδεατό πρότυπο που έχει κατασκευάσει στο νου του, αλλά μελετά τη συγκεκριμένη κατάσταση που αντιμετωπίζει κάθε φορά και προσπαθεί να εντοπίσει το

δυναμικό που την διέπει και τις ροπές που αναπτύσσει και να τις αξιοποιήσει προς όφελός του. Σε αντίθεση με την ανθρωποκεντρική θεώρηση της Δυτικής στρατηγικής σκέψης που στοχάζεται τις περιστάσεις με βάση τις προβολές των νοητικών σχημάτων, η Κινέζικη σκέψη στρέφεται στις περιστάσεις και προσπαθεί να τις καταστήσει πρόσφορες και αποτελεσματικές για τις επιδιώξεις των “χειριστών” τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η στρατηγική σκέψη που διατυπώνει ο Σουν Τζου στο βιβλίο του “Η τέχνη του πολέμου”. Το βιβλίο ξεκινάει με μια αξιολόγηση του δυναμικού της κατάστασης και περιγράφει τρόπους να αξιοποιηθούν οι ρευστές καταστάσεις που μεταβάλλονται αδιάκοπα, τόσο κατά την προετοιμασία του πολέμου όσο και κατά τη διάρκεια της πολεμικής αναμέτρησης. Ο Σουν Τζου θεωρούσε ότι αν μπορούσαμε να αντιληφθούμε το δυναμικό της περίπτωσης από όλες τις πλευρές του και στη δυναμική της εξέλιξής του, τότε η επικράτηση θα ήταν βέβαιη. Μ’ αυτή την έννοια η Κινέζικη στρατηγική σκέψη, με τους επιφανείς θεωρητικούς της, αρνείται την “έκλαμψη της ιδιοφυΐας”, για την οποία είχε μιλήσει ο Κλαούζεβιτς, όπως επίσης αρνείται και τον παράγοντα της Τύχης ως κρίσιμο παράγοντα για την έκβαση του πολέμου. Ο Σουν Τζου δεν πίστευε στην παρέμβαση μιας εξωτερικής δύναμης, θεϊκής ή φυσικής δύναμης, θεωρούσε πως ό,τι συμβαίνει σε κάθε περίπτωση είναι ενσωματωμένο στη λογική της περίπτωσης που είναι εν τω γίνεσθαι. Αυτή η πεποίθηση είναι κατανοητή μέσα στο πλαίσιο της Κινέζικης σκέψης, όπου ο Κόσμος, στην Ολότητά του, διέπεται από απόλυτη αναγκαιότητα.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ (ΣΚΟΠΟΣ)

Η Κινέζικη σκέψη δεν λειτουργεί με βάση συντακτικές δομές, οι οποίες είναι θεμελιωμένες στην αρχή της ταυτότητας ή της μη αντίφασης, όπως η οντολογική μεταφυσική του Αριστοτέλη και όλης της μεταφυσικής ιδεαλιστικής παράδοσης, η οποία αδυνατεί να αντιληφθεί τον μη αλληλοαποκλεισμό των αντιθέτων, δηλαδή ότι ένας παράγοντας μπορεί να αντίκειται στον άλλο και συγχρόνως να προκύπτει από τον άλλο. Αυτός ο μη αλληλοαποκλεισμός των αντιθέτων συνιστά προϋπόθεση για να κατανοήσουμε την έννοια της διαδικασίας. Η έννοια της διαδικασίας, που διέπει όλο το πεδίο του Κινέζικου στοχασμού, Ταοϊκού ή μη, αντιτίθεται στην έννοια του αποτελέσματος που διέπει την Ευρωπαϊκή σκέψη. Αυτό που ενδιαφέρει τον Κινέζο στοχαστή ή στρατηγό είναι η κατανόηση της διαδικασίας που εξελίσσεται, η αξιοποίηση των ροπών που έχουν τεθεί σε κίνηση, η έμμεση, διακριτική και επικουρική βοήθεια ώστε να εκδηλωθούν πλήρως και ολοκληρωτικά. Ο Λάο Τσε συνοψίζει αυτό το πνεύμα της διαδικασίας που διέπει τον Κινέζικο στοχασμό με τη φράση: «να βοηθάς αυτό που έρχεται από μόνο του». Ένας Δυτικός, ο οποίος σκέφτεται με εννοιολογικές αντιθέσεις, θα υποστήριζε ότι το Κινέζικο πνεύμα χαρακτηρίζεται από μια παθητική στάση, μια στάση αδιαφορίας και απάθειας. Η στάση του Κινέζικου στοχασμού νοηματοδοτείται μέσα στα πλαίσια μιας “διαλεκτικής” σκέψης που παιδαγωγεί το πνεύμα συγχρόνως στο να μη επιβάλλεται βουλησιαρχικά στα πράγματα, αλλά ούτε και να τα εγκαταλείπει.

Η έννοια της Οδού δεν συνδηλώνει την ιδέα του *τέλους* με τη διττή σημασία που προσλαμβάνει η έννοια στην Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία, δηλαδή της χρονικής κατάληξης ή του σκοπού. Αντίθετα, το Κινέζικο Τάο, είναι μια οδός από την οποία διέρχονται οι εξελίξεις, μέσω της οποίας τα πράγματα αναδεικνύονται και καθίστανται δυνατά και «βιώσιμα». Το Τάο (ουδέτερου γένους) είναι η οδός της ρύθμισης διαμέσου της οποίας ανανεώνεται αδιάκοπα η διαδικασία της φυσικής εξέλιξης. Ο όρος “Ουρανός”, ως υπέρτατη έννοια, υμνεί τη διαδικασία της φυσικής εξέλιξης που χάρη στην ρυθμική εναλλαγή της ημέρας και της νύχτας, του ζεστού και του κρύου, την εναλλαγή των εποχών, κάνει τον κόσμο να ανανεώνεται διαρκώς. Η ρυθμική εναλλαγή των αντιθέτων συνιστά την αρχετυπική δομή των αμετάβλητων στοιχείων του σύμπαντος, ένα κοσμικό πρωτόκολλο, το οποίο υποβάλλει τον σεβασμό στην εθιμοτυπία του. Ο “Ουρανός” είναι η διαδικασία του κόσμου που συνεχώς ανανεώνεται, δίχως να εξαντλείται και αποδίδει γόνιμους καρπούς. Σε αντίθεση με την έννοια της *διαδικασίας*, στην Δυτική σκέψη των τελευταίων αιώνων (βασικά θετικιστική), έχουμε την έννοια της *προόδου*, η οποία προϋποθέτει την έννοια *του σκοπού*.

Σε αντίθεση με την Κινέζικη έννοια της Οδού, στην Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία, η οδός μετατρέπεται σε μέθοδο και κατατείνει σ’ ένα *τέλος*, στην Αλήθεια, όπως διατυπώθηκε στην αυγή της Δυτικής Φιλοσοφικής Σκέψης από τον Παρμενίδα ή όπως εκφράστηκε στην μεταφυσική θρησκευτικότητα του χριστιανισμού, η οποία οδηγεί προς την Αιώνια Ζωή, η στην ηθική τελείωση του ανθρώπου, η οποία θα προέλθει από την τεχνο-επιστημονική πρόοδο, όπως πίστεψε ο νεώτερος κόσμος της υποκειμενικότητας του ορθολογικού εγώ.

Όπως είπαμε, κεντρικές κατηγορίες της Κινέζικης σκέψης είναι η Οδός και η διαδικασία. Σ' αυτό το σημείο να επισημάνουμε τη θεμελιώδη γνωσιοθεωρητική και μεθολογική διαφορά μεταξύ της οδού και της μεθόδου, μια διαφορά που μπορεί να επαναπροσδιορίσει την αντίληψη για τη μάθηση και την παιδεία και να παράξει διαφορετικές μορφές γνώσης. Η μέθοδος υπακούει σ' ένα σύνολο προδιατεταγμένων κανόνων που αποβλέπουν σ' ένα προκαθορισμένο σκοπό. Η λειτουργία της μεθόδου είναι τεχνικο-επιστημονική, δηλαδή θεμελιώνεται σε αιτιακά και επεξηγηματικά σχήματα που αποβλέπουν μέσω των παραστάσεων και των αναπαραστάσεων τους στον υπολογισμό, την μέτρηση και τον έλεγχο του “αντικειμένου τους”, από τα ορθολογικά και ενσυνείδητα “υποκείμενα”. Η λογική της μεθόδου είναι τεχνική και η τεχνική είναι το εργαλείο της οργάνωσης. Πράγματι η ανόργανη και οργανική φύση ενέχει μία οργάνωση, την οποία ο άνθρωπος αναγνωρίζει, αλλά συγχρόνως την αναδιαμορφώνει. Η Φιλοσοφική Σκέψη αναρωτιέται γιατί γίνονται όλα αυτά; Ποια είναι τα θεμέλια της Επιστημονικής Γνώσης; Τί γίνεται μ' αυτό που δεν μπορεί να δαμαστεί, που διαφεύγει της δυνατότητας, υπολογισμού, της μέτρησης, της πρόβλεψης και του ελέγχου; Τί γίνεται δηλαδή μ' αυτό που δεν μπορεί να γίνει έννοια, ιδέα ή σύμβολο; με το χάος, το κενό, το τίποτα, το μηδέν; Η σκέψη, ανοιχτή, ποιητική από τη φύση της, δοκιμάζει την εμπειρία του κόσμου, δηλαδή επιχειρεί να ανταποκριθεί στους ρυθμούς του κόσμου και στις μεταμορφώσεις του, όπως και των αποσπασμάτων του. Ξετυλίγεται πριν από την έλευση της μεταφυσικής διάκρισης του κόσμου σε “αντικείμενο” και “υποκείμενο” και πορεύεται πέραν από αυτήν. Ερωτά για την προέλευση και του προορισμό του Κόσμου, του Κόσμου, ως Εν-

Παν και πασχίζει να μιλήσει για αυτό που μας αφορά ζωτικά, άσχετα αν το αγνοούμε: τον Κόσμο στην Ολότητά του.

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Στην Κινέζικη Σκέψη αποκαλύπτεται μια συστηματική εννοιολογική αντιδιαστολή μεταξύ *μεταμόρφωσης και πράξης*. Η πράξη, α) μπορεί να είναι στιγμιαία ή να διαρκέσει μεγαλύτερο διάστημα (χρόνια), β) είναι τοπική, συμβαίνει εδώ και τώρα, *hic et nunc*, γ) παραπέμπει ρητά σ' ένα υποκείμενο (ατομικό ή συλλογικό) που είναι φορέας της πράξης. Επειδή η πράξη είναι στιγμιαία, τοπική και παραπέμπει σ' ένα Εγώ-Υποκείμενο, η πράξη διαφοροποιείται από τη φυσική πορεία των πραγμάτων. Γι' αυτό και διακρίνεται από τη φυσική πορεία των πραγμάτων και αποτελεί το αντικείμενο μιας αφήγησης.

Η μεταμόρφωση εννοείται από εντελώς αντίστροφη προοπτική, α) η μεταμόρφωση δεν είναι τοπική, αλλά σφαιρική: αυτό που μεταμορφώνεται είναι το σύνολο του πράγματος, β) δεν μπορεί να μεταμορφώνεται στιγμιαία, αλλά εκτείνεται σε βάθος χρόνου – είναι προοδευτική και συνεχής, πρέπει δηλαδή να ξετυλιχθεί πλήρως μια διαδικασία, γ) η μεταμόρφωση παραπέμπει λιγότερο σ' ένα συγκεκριμένο υποκείμενο, καθώς προκύπτει μέσω της αφανής επιρροής του περιβάλλοντος και της στοχαστικής αποδοχής του υποκειμένου αυτής της επιρροής. Η αφανής επιρροή του περιβάλλοντος εκδηλώνεται με τρόπο έμμεσο και διάχυτο (ενδεικτικά σημεία), βλέπουμε μόνο τα αποτελέσματά της και όχι τις διεργασίες που συνέβαλλαν στα αποτελέσματα. Ως παράδειγμα

θα αναφέραμε τον καρπό καθώς αυτός ωριμάζει, δεν βλέπουμε το φυτό να αναπτύσσεται, διότι το φαινόμενο της ανάπτυξης είναι σφαιρικό, σταδιακό και μακροπρόθεσμο. Η Κινέζικη Σκέψη θα χαρακτηρίσει το Σύνολο του Φυσικού Κόσμου ως μια διαδοχή μεταμορφώσεων, οι μεταμορφώσεις διατηρούνται αφανείς και αόρατες. Το αφανές και το αόρατο αυτό, το οποίο προσδίδει στον φυσικό κόσμο την οντολογική του υπόσταση, δεν είναι μεταφυσικό (ιδεατό ή θεολογικό), αλλά συνιστά τον ανεπαίσθητο χαρακτήρα της συνεχούς και σταδιακής “μετατόπισης” ή “μεταμόρφωσης”. Οι μεταμορφώσεις είναι αφανείς, αθόρυβες και σιωπηλές, ενώ οι πράξεις δεσμεύουν την προσοχή, παράγουν θόρυβο και ασκούν πίεση στον αποδέκτη τους προσπαθώντας να τον πείσουν ή να του επιβληθούν με συνέπεια να αντιδρά, να αμύνεται ή να επιτίθεται. Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι το Είναι είναι οι αέναες μεταμορφώσεις του, αόρατες και αφανείς ως τέτοιες. Με βάση τα παραπάνω, εφόσον όντα, πράγματα, πρόσωπα μεταμορφώνονται ταυτόχρονα και από κοινού, καμία μεταβολή δεν μπορεί να απομονωθεί, να διακριθεί (εν είδει “κατηγορήματος”) ή να ξεχωρίσει.

Ακριβώς γι’ αυτό η Κινέζικη Σκέψη δεν οργανώνεται εννοιολογικά με αναφορά τις έννοιες του Όντος και της Γνώσης και τις συναφείς αντιθέσεις, π.χ. “δυνάμει–ενεργεία”, “ουσίας-συμβεβηκότος”, “a priori–a posteriori” κ.λ.π, αλλά με αξονικό κέντρο την κατηγορία της εκτυλισσόμενης διαδικασίας. Αυτή η κατηγορία δεν εδράζεται στην διάκριση Είναι και Γίγνεσθαι. Η διαδικασία αποτελεί την Ολότητα του Φυσικού Κόσμου (το Τάο)...

Η Ταοϊστική σκέψη αρνείται την ουσιοκρατική θεώρηση του κόσμου, την μεταφυσική υποστασιοποίηση της άχρονης ουσίας του κόσμου. Η μη -ουσία, η απουσία, διαφεύγει κάθε δυνατότητας μεταφυσικής θεμελίωσης και συνδέεται με το διάβα, το πέρασμα, τη μη -κατοίκηση. Ο σοφός διαβαίνει εκεί όπου δεν έχει "ούτε πύλη ούτε σπίτι", συγκρίνεται με ένα ορτύκι που δεν έχει φωλιά, άρα και καμιά σταθερή διαμονή. "Διαβαίνει σαν πουλί και δεν αφήνει ίχνη" Οπωσδήποτε το ταοϊστικό διάβα δεν είναι τελείως ταυτόσημο με τη βουδιστική "μη-κατοίκηση" (wu zhu). Όμως τα δύο τα συνδέει η αρνητικότητα της απ-ουσίας, η κατοικία του πουθενά. "Ένας μοναχός του ζεν πρέπει να είναι σαν τα σύννεφα δίχως μόνιμη κατοικία κι όπως το νερό δίχως σταθερό κράτημα." Ο καλός διαβάτης δεν αφήνει ίχνη. Το ίχνος δείχνει προς μια ορισμένη κατεύθυνση. Και παραπέμπει σ' έναν δράστη και στον σκοπό του. Αντίθετα ο διαβάτης δεν έχει κάποιον σκοπό. Και δεν πηγαίνει πουθενά. Προχωρεί "δάχως κατεύθυνση". Συντήκεται ολότελα με τον δρόμο, κι αυτός πάλι δεν οδηγεί πουθενά. Μόνο στο Είναι προκύπτουν ίχνη.

Ο θεμελιακός τόπος της κινέζικης σκέψης δεν είναι το Είναι αλλά ο Δρόμος. Στο Δρόμο απουσιάζει κάθε σταθερότητα του Είναι και της ουσίας, που θα έκανε να προκύπτουν ίχνη. Μ' αυτή την έννοια δεν παράγεται κανενός είδους τελεολογική θεώρηση που να υποτείνει σε μια γραμμική αντίληψη για τον χρόνο.

Η Δυτική φιλοσοφία έχει ως αφετηρία μια α-πορία (α-πόρος: αδυναμία περάσματος) και η γνώση συυνίσταται στο πέρασμα, στον πόρο. Το Τάο δεν είναι πόρος. Μ' αυτή την έννοια είναι απελευθερωμένο τόσο από τη δυνατότητα της κτήσης όσο και από

το αδύνατο της απορίας. Αυτή η διαφορά Είναι και Δρόμου, κατοίκησης και διάβασης, ουσίας και απ-ουσίας είναι κεντρική. Ο Δρόμος, σε αντίθεση με το Είναι, δεν επιτρέπει καμιά υποστασιακή κλειστότητα. Η ατελείωτη προοδευτικότητα του, εμποδίζει κάτι να υφίσταται, να εν-ίσταται ή να καθίσταται. Έτσι δεν δημιουργούνται σταθερές οντότητες. Η ψυχή επίσης εν-ίσταται. Συν-ίσταται τρόπον τινά απο ίχνη. Η απ-ουσία τα σβύνει. Σε αυτό συνίσταται η κενότητα. Ο Zhuangzi περιγράφει το διάβα μέσα στην απ-ουσία ως εξής: "Εκεί όλες οι διαφορές έχουν χαθεί. Η θέληση μου δεν έχει στόχο και δεν ξέρω που πάω. Πάω κι έρχομαι και δεν ξέρω που πάω. Πάω κι έρχομαι και δεν ξέρω που θα σταματήσω. Διαβαίνω πέρα-δώθε και δεν ξέρω που τελειώνει."

Ο Heidegger χρησιμοποιεί συχνά το σύμβολο του "δρόμου". Όμως ο "δρόμος" του Heidegger διαφέρει από τον δρόμο του Τάο. Στο βιβλίο "Δρόμοι του δάσους", ο Heidegger σταματά "απρόσμενα" "στο απάτητο", στο "απαγορευτικό τοπίο του άβατου". Ο δρόμος του Ταοϊσμού δεν γνωρίζει εκείνο το απρόσμενο, ή το βάθος. Δεν αποσύρεται στο "απάτητο", ή στο "άβατο". Το Τάο είναι βηματισμός. Διαφεύγει κάθε εννοιολογικό καθορισμό και αυτό γιατί μεταβάλλει την κατεύθυνση του συνεχώς. Η διαλεκτική σκότους και φωτός, λήθης και α-λήθειας, αποκάλυψης και απόσυρσης δεν είναι η οντολογική ροπή του Τάο. Ο Heidegger δεν είναι φιλόσοφος του δρόμου, περιστρέφεται γύρω από τη θεμελιακή έννοια του Είναι. Η διαδικασία και η μεταβολή, που συνιστούν το Ταό, δεν είναι ουσιακή τάση του Είναι: "Διάγω θα πει: διαρκώ, μένω ακίνητος, στέκω στον εαυτό μου και εντός μου, δηλαδή στην ησυχία."

Ο Goethe λέει σ' έναν στίχο: "Το βιολί παύει, ο χορευτής διάγει." Όμως διάγειν, διαρκείν, διαρκείν στο διηνεκές, είναι το παλαιό νόημα της λέξης "είναι". Ακόμη το Είναι του Heidegger, το οποίο αποσύρεται στη λήθη, δεν συλλαμβάνει το εγγενές του Έτσι-είναι, το οποίο κυριαρχεί στην Ασιατική σκέψη. Το Έτσι-είναι είναι η "επιστροφή" του καθημερινού κόσμου στη γη από τον ουράνιο κόσμο των αφηρημένων ιδεών και των νοητικών σχημάτων.

KINEZIKH SKEPH KAI BOYDISTIKO ZEN

Ο κινέζικος πολιτισμός ανέπτυξε μια βαθιά δεκτικότητα για την παροδικότητα και το φευγαλέο του Είναι. Αυτό συνιστά απόρροια της επιρροής της σκέψης του Βουδιστικού ζεν. Η θρησκευτικότητα του βουδισμού είναι μια θρησκεία της απουσίας, της απόσβεσης, μια θρησκεία της "κατοίκησης-πουθενά". Βέβαια, οι ιδέες του Ζεν υπήρχαν ήδη στην Κίνα σχεδόν δύο αιώνες πριν από την άφιξη των βουδιστών μοναχών. Για παράδειγμα, οι ιδέες που ομοιάζουν με το βουδιστικό ζεν υπήρχαν στη σκέψη του Σενγκ Τσάο και του Τάο Σεγκ, που έζησαν μεταξύ του 4ου και του 5ου αιώνα μ.Χ. Ο πρώτος υποστήριζε ότι η συγχώνευσή μας με το Κενό ή Μη Ον για να είναι πραγματική πρέπει να είναι ολοκληρωτική. Ο δεύτερος δίδαξε ότι η βουδιστική φώτιση επιτυγχάνεται ακαριαία. Και οι δύο αυτές αντιλήψεις αποτελούν τις κεντρικές ιδέες που θα χαρακτηρίσουν τον μεταγενέστερο βουδισμό Ζεν, τόσο στην Κίνα όσο και αργότερα στην Ιαπωνία. Η διδασκαλία του Ζεν αποβλέπει στην υπέρβαση των μεταφυσικών αντιθέσεων και της νοησιαρχικής θεώρησης του

κόσμου. Επιχειρεί όχι να ερμηνεύσει και να κατανοήσει την αλήθεια με την ορθολογιστική διάνοια, αλλά να την νιώσει, όργανο της μάθησης γίνεται η διαίσθηση. Η μάθηση στοχεύει στο να γίνει ο άνθρωπος αυθόρμητος, να δέχεται τη “φυσική ροή” του Πραγματικού, του Ενός-Παντός.

Ας παραθέσουμε δύο παραδείγματα, ενδεικτικά της φιλοσοφίας του βουδιστικού ζεν: Το πρώτο αφηγείται την ιστορία του δασκάλου Ζεν, Ίγκιου.

“Λίγο πριν πεθάνει ο Νινακάβα τον επισκέφθηκε ο Ίγκιου, ο οποίος τον ρώτησε:

- Να σε οδηγήσω παρά πέρα;

Ο Νινακάβα αποκρίθηκε:

- Ήρθα εδώ μόνος και θα φύγω από εδώ μόνος. Τι βοήθεια μπορείς να μου δώσεις εσύ;

Ο Ίγκιου απάντησε:

- Αν νομίζεις ότι πραγματικά έρχεσαι και πηγαίνεις, αυτή είναι η αυταπάτη σου. Ας σου δείξω την Οδό όπου δεν υπάρχει ερχομός και πηγαίμος. Με τα λόγια αυτά ο Ίγκιου είχε αποκαλύψει την Οδό τόσο καθαρά, που ο Νινακάβα χαμογέλασε και πέθανε.”

Το δεύτερο παράδειγμα αφηγείται την ιστορία του μαθητή Γιοσού, ο οποίος ρωτάει τον Δάσκαλο Νάνσεν:

- Ποια είναι η Οδός;

Ο Νάνσεν είπε:

- Η καθημερινή ζωή είναι η Οδός.

Ο Γιοσού ξαναρώτησε:

- Μπορεί να μελετηθεί;

Ο Νάνσεν είπε:

- Αν προσπαθήσεις να τη μελετήσεις θα βρεθείς πολύ μακριά της.

Και ο Γιοσού ρώτησε:

- Αν δεν την μελετήσω πώς θα καταλάβω ότι είναι η Οδός;

Ο Νάνσεν είπε:

- Η Οδός δεν ανήκει στον κόσμο της αντίληψης ούτε κι ανήκει στον κόσμο της μη αντίληψης. Η νοητικότητα είναι αυταπάτη και η μη νοητικότητα είναι χωρίς νόημα. Αν θέλεις να φθάσεις την πραγματική οδό πέρα από κάθε αμφιβολία, βάλε τον εαυτό σου στην ίδια ελευθερία με τον Ουρανό. Μην τον ονομάζεις ούτε καλό ούτε όχι καλό. Με αυτά τα λόγια ο Γιοσού φωτίστηκε.”

Η οντολογική θεμελίωση της ταοϊκής διδασκαλίας συνοψίζεται στην παρακάτω φράση:

Ο γυρισμός ειν’ η κίνηση του Τάο.

Τούτο φανερώνεται στο να’ ναι κανείς έξω απ’ τη δύναμη.

Όλα τα όντα πηγάζουν απ’ το Είναι

το Είναι πηγάζει απ’ το Μη-Είναι

(Λάο Τσε: Ταο τε κινγκ, 40)

Το μη Είναι, η απουσία θεμελιακής υπόστασης και εγγενούς ουσίας, άχρονης και αμετάβλητης, αρνείται την εμμονή στον εαυτό, ως περικλειστη οντότητα-υπόσταση. Η Ταοϊστική σκέψη, όπως και η βουδιστική σοφία ομιλούν για την κένωση της ψυχής, τον μη - εαυτό, τον κανένα, ο ανώνυμο, τον απόντα. Το Τάο είναι ο δρόμος

προς την κένωση της ναρκισσιστικής ατομικότητας, η οποία αποτελεί το αίτιο της κτητικότητας και της κυριαρχικότητας. Το Τάο είναι ο δρόμος προς την απραξία και την αταραξία, το οποίο σημαίνει πρωταρχικά την αποδέσμευση από τις ναρκισσιστικές ταυτότητες-ταυτίσεις και προσκολλήσεις, είτε αυτές είναι υλικές ή ιδεατές.

Η κενότητα, ως απ-ουσία δεν επιτρέπει καμιά καθαρά λειτουργική ερμηνεία και μ' αυτή την έννοια αγνοεί την τεχνική σκέψη του υπολογισμού και της μέτρησης, η οποία βέβαια αποβλέπει στον έλεγχο και τη χειραγώγηση. Η κενότητα και μη -δράση δεν διαθέτουν καμιά ωφελιμιστική ή χρησιμοθηρική σημασία. Ακριβώς αυτή η ελευθερία απο το νόημα, από την κατεύθυνση, απο τον στόχο και τον σκοπό, αυτή η κενότητα νοήματος με ιδιαίτερη έννοια καθιστά δυνατή μια υψηλότερη ελευθερία, μάλιστα πρωτίστως το ίδιο το Είναι. Η συνήχηση με το χωρίς κατεύθυνση, με το χωρίς πέρατα Όλον, με την κατάσταση πριν από την κατάθεση μιας διαφοράς, φέρνει μια "ουράνια χαρά" μια "ύψιστη χαρά". Αντίθετα η ευτυχία έγκειται σε μια διάκριση ή προτίμηση, σε μια μερική αντίληψη. Όποιος επιδιώκει την ευτυχία, εκτίθεται μ' αυτό στη δυστυχία. Έτσι ισχύει "να μην επιδιώκεις την ευτυχία, να μην προκαλεις τη δυστυχία" . Η απουσία του νοήματος δεν οδηγεί σε μηδενισμό αλλά σε ουράνια χαρά για το Είναι που είναι χωρίς κατεύθυνση, χωρίς ίχνος. Το Τάο συνιστά την κίνηση προς την πνευματική μεταμόρφωση της ύπαρξης, προς την εξουδετέρωση της αγωνίας, προς την μεταμόρφωση της ύλης σε πνεύμα: την αταραξία.

Φτάσε στην κενότητα την ύψιστη
και σ' αταραξία διατηρήσου...(16)

Γιατί το είναι και το μηδέν γεννιούνται το εν' απ' τ' άλλο.(2)

...«Στάσου εκεί που αρχίζει το σκοτάδι της ύπαρξης και φώναξε στο κενό. Σίγουρα θα σου απαντήσει». Στο απόφθεγμα αυτό, το οποίο αποδίδεται στον Λάο Τσε, υποδηλώνεται η υπέρβαση των μεταφυσικών δυϊσμών, εν προκειμένω του φωτός και του σκότους ως αντιθετικών δυνάμεων. Η ένωσή τους είναι εκεί που σβήνει το ένα και ανάβει το άλλο. Ο λόγος αυτός δεν είναι εξουσιαστικός, σχολαστικός, θεσμικός. Είναι ανοιχτός, ποιητικός και στοχαστικός, αξιώνει το Παιχνίδι του Κόσμου που κατοπτρίζεται στη δομή της σκέψης και στη μουσική της γλώσσας.

Ο Τσουάγκ Τσέου, ταοϊκός στοχαστής του 4^{ου} αιώνα, υπήρξε ένας πρόδρομος του Χέγκελ. Ο στοχαστής αυτός καταγγέλλει τη σχετικότητα του ναι και του όχι και διδάσκει τη συγχρονική σύλληψη των αντιθέτων, αντίθετα τα οποία αναβλύζουν από την ίδια μήτρα, την μήτρα του συμπαντικού γίγνεσθαι. Αυτός ο στοχαστής απαιτεί την έκφραση της Αλήθειας με μια έμπρακτη σκέψη που εστιάζει στον ρυθμό των αντιθέτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η Κινέζικη σκέψη: Μαρσέλ Γκρανέ, εκδόσεις “Γνώση”

Εγκώμιο της απραξίας: Φρανσουά Ζυλλιέν, εκδόσεις
Πανεπιστημιακές εκδόσεις κρήτης

Watson W: Archaeology in china, New York 1958

Willets W: Chinese Art, London 1958

Χέγκελ: Η επιστήμη της λογικής, εκδόσεις “Δωδώνη”

Χέγκελ: Φαινομενολογία του πνεύματος, εκδόσεις “Δωδώνη”

Χάιντεγγερ: Τι είναι μεταφυσική; Εκδόσεις Πατάκη

Φρανσουά Ντεστέρ: Ο Χάιντεγγερ και το ερώτημα του χρόνου,
εκδόσεις Πατάκη

Κώστας Γεμενετζής: www.gemenetzis.gr

